

KEA

København
Dansk Bibelinstitut

Undertegnede

..... Carsten Skovgaard-Holm

der har forfattet nærværende emneopgave / speciale (streg over)

..... Eft. analyse og sammenligning af P. C. Svandbergs
..... og dets indvirkning på den danske Lutherske Kirke
.....

af hvilket et eksemplar arkiveres på Dansk Bibel Institut

A) X giver hermed min tilladelse til at; eller

B) ___ ønsker at blive kontaktet før

der citeres i opgaver / publikationer, dog under den forudsætning;
at forfatterens navn samt afhandlingens titel og årstal opgives.

Der er derimod ikke med denne erklæring givet tilladelse til at
afhandlingen - eller dele deraf - gengives på tryk.

C) ___ ønsker ikke at der citeres fra afhandlingen.

I øvrigt finder lov nr. 158 af 31/5-1961 om ophavsretten til
litterære og kunstneriske værker anvendelse.

..... København den 3 / 9 19 86 Carsten Skovgaard-Holm
Underskrift

Evt. kontaktadresse: København
.....

En analyse og sammenligning af P. C. Trandbergs og
Chr. Møllers tidlige forkyndelse.

P. C. Trandberg
1832-1896

Chr. Møller
1834-1907

Emneopgave i kirkehistorie

Af stud. theol. Carsten Skovgaard-Holm

November 1985

Vejleder: Professor, dr. theol.
Niels Knud Andersen

En analyse og sammenligning af P. C. Trandbergs og Chr. Møllers tidlige
forkyndelse.

Indholdsfortegnelse:

1. Indledning.....	side 1.
1.1. Motivation og præcisering.	
1.2. Opgavestruktur.	
1.3. Kildebeskrivelse.	
2. Biografi, åndelig baggrund og almindelig karakteristik af forkyndelsen.....	- 4.
2.1. Biografiske hovedlinier, åndelig baggrund og alm. karakteristik af forkyndelsen med henblik på Trand- berg.	
2.2. Biografiske hovedlinier, åndelig baggrund og alm. karakteristik af forkyndelsen med henblik på Chr. Møller.	
3. C. O. Rosenius' forkyndelse og dens betydning for Trand- berg og Chr. Møller.....	- 11.
3.1. Hovedpunkter i Rosenius' forkyndelse.	
3.2. Trandbergs og Chr. Møllers forhold til Rosenius og hans budskab.	
4. Antropologi og soteriologi.....	- 13.
4.1. Syndighed, tro og nåde.	
4.2. Omvendelsesforståelsen.	
4.3. Retfærdiggørelseslæren.	
5. Kirke-, embeds- og sakramentsyn.....	- 18.
5.1. Kirke- og embedsforståelse.	
5.2. Døbssyn.	
6. Trandberg-vækkelsen - en "johannes-virksomhed" i forhold til Møller?.....	- 20.
7. Sammenfatning og konklusion.....	- 21.
Noter.....	- 22.
Litteraturliste.	

En analyse og sammenligning af P. C. Trandbergs og Chr. Møllers tidlige forkyndelse.

1. Indledning.

1.1. Motivation og præcisering.

Motivationen til nærværende opgave er primært opstået i erkendelsen af en manglende viden om, hvad indholdet i P. C. Trandbergs (Tr.) forkyndelse egentlig var. I korte og overfladiske fremstillinger af nævnte forkyndelse møder man tit benævnelsen "lovpietistisk", og i mødet med denne betegnelse er følgende spørgsmål dukket op: Hvad dækker dette udtryk over i den konkrete forbindelse? Hvilken relation var der mellem Tr.'s og Chr. Møllers (CM) forkyndelse? Hvad var indholdet af den egentlige forkyndelsesmæssige divergens, som medførte deres skarpe afstandstagen fra hinanden?

Desuden mener jeg, at det har stor kirkehistorisk relevans at beskæftige sig med anførte emne, da det drejer sig om det, man kunne kalde "det bornholmske bidrag" til forrige århundredes vækkelser. Iøvrigt er det en vigtig del af baggrunden for Luthersk Missionsforening, som i dag ikke er en helt uvæsentlig faktor i dansk kirkeliv.

Endvidere skal det præciseres, at der med udtrykket "tidlige forkyndelse" menes forkyndelsen i perioden 1860 - ca. 1870, dog vil der forekomme visse elementer fra Tr.'s forkyndelse i 1870'erne (jvf. kildebeskrivelsen). Denne afgrænsning er nødvendig, da der efter min opfattelse sker en vis ændring i henseende til kristendomsforståelsen hos både Tr. og CM gennem årene. Det er mig bevidst, at denne ændring i en vis grad begynder allerede i nævnte periode, men det vil der ikke blive taget hensyn til - undtaget vedrørende CM før og efter hans "åndelige gennembrud" langfredag 1864. I analysen vil kun CM's forkyndelse efter langfredag 1864 blive behandlet.

De konkrete historiske begivenheder, som kan have været direkte eller indirekte årsager til Tr.'s og CM's forskellige udtalelser og til diverse skrifteres affattelse, vil der generelt heller ikke blive taget højde for i analysen og sammenligningen. Kun i kildebeskrivelsen vil det kort blive anført.

Ligeledes ses der bort fra de ikke uvæsentlige personlige relationer mellem Tr. og CM, som kan have været afgørende for den hårde konfrontation mellem parterne.

Disse forbehold af historisk art medfører, at for at få det fulde udbytte af nærværende opgave må der hos læseren forudsættes en basisviden om denne epoke i dansk kirkehistorie, f.eks. gennem studium af relevante afsnit i "Dansk Biografisk Leksikon".

Iøvrigt kunne det være interessant et undersøge, hvordan Tr.'s og CM's forkyndelse stod sig i forhold til de bibelske skrifter og de lutherske

bekendelsesskrifter, men også det vil udelades i denne sammenhæng.

Hvad analysen angår vil den p.g.a. det begrænsede volumen ikke omfatte alle facetter i de to mænds respektive forkyndelse, men i første række vil de punkter, angående hvilke forskellen er mest markant, blive behandlet.

1.2. Opgavestruktur.

Fordi hovedtemaet i denne opgave ikke totalt skal blive distanceret fra den historiske kontekst, vil jeg først foretage en beskrivelse af anvendte kilder. Derefter vil der blive gjort rede for de vigtigste, i relation til denne opgave, biografiske data vedrørende Tr. og CM. Sammenvævet med dette vil jeg forsøge at afdække deres åndelige baggrund, for derved at skabe et udgangspunkt for forståelsen af deres senere kristendomsopfattelse, og videre vil jeg give en almindelig karakteristik af forkyndelsen.

Svenskeren C. O. Rosenius og hans forkyndelse spillede en afgørende rolle i begivenhederne omkring den bornholmske vækkelse, hvorfor det er nødvendigt med en kort redegørelse for denne nøglepersons kristendomsforståelse og en beskrivelse af Tr.'s og CM's forhold til hans budskab. Dette vil blive givet, før den egentlige analyse og sammenligning af Tr.'s og CM's forkyndelse foretages. Den biografiske side vedrørende Rosenius vil ikke blive berørt.

Analysen og sammenligningen vil blive udført tematisk og systematisk, og jeg vil behandle Tr.'s og CM's forkyndelse parallelt under hvert tema, således at de enkelte afsnit vil indeholde først en analyse af Tr.'s forkyndelse, dernæst en analyse af CM's forkyndelse og en sammenligning.

Dette vil blive efterfulgt af et forsøg på en vurdering af CM's forkyndelses virkning sammenholdt med virkningen af Tr.'s forkyndelse.

Til slut vil jeg sammenfatte opgavens hovedresultater og drage en konklusion.

1.3. Kildebeskrivelse.

Af Tr. findes der en del efterladte skriftlige produktioner. Bl.a. er hans kalenderoptegnelser og nogle breve opbevaret på Det kgl. Bibliotek, og i Universitetsbibliotekets avissamling opbevares årgange af bornholmske aviser, som giver oplysninger om Tr. og hans arbejde på Bornholm.

Men da det primært ikke er almindelige historiske oplysninger, der interesserer os i denne sammenhæng, vil disse kilder ikke blive anvendt. I stedet for vil der blive brugt nogle af Tr.'s offentlige publikationer, som direkte eller indirekte fremstiller Tr.'s forkyndelse.

Det første skrift, Tr. udgav, kom i 1861 og var et mindre skrift på 15 sider indeholdende Tr.'s afskedsprædiken i Thjele og Vinge i maj 1860. I 1863 udkom 1. oplag af "Et Forsvar og en Prædiken" (45 s.), hvis indhold bestod af en lang artikel skrevet af Tr. i 1862 i henholdsvis Bornholms

Avis og Bornholms Amtstidende. Artiklen var et svar på diverse angreb fra forskelligt hold. Skriftets sidste del var Tr.'s ordinationsprædiken¹⁾.

Som trykt pjece findes også et slags hyrdebrev, skrevet af Tr. i de første dage af 1866 og sendt til frimenighedens ældste og lægprædikanter som en nytårshilsen tænkt til oplæsning i de forskellige bedesale²⁾. Fra samme år foreligger "Aabent Sendebrev til Udgiveren af 'Budskab fra Naadens Rige'" (43 s.). Sendebrevet er et svar fra Tr. til CM på en anmodning om anbefaling til oversættelse af dele af Rosenius' tidsskrift "Pietisten"³⁾.

I 1868 lod Tr. trykke de optagelsesspørgsmål, som han ved frimenighedsoprettelsen i 1863 havde udarbejdet som en slags menighedsbekendelse, og som enhver måtte svare ja til for at blive optaget i frimenigheden. I det lille udgivne 3-siders hæfte var spørgsmålene dog ændret en smule i forhold til de oprindelige⁴⁾.

Med titlen "Til Vejledning" blev en bog på 101 s. udgivet i 1878. Bogens indhold var tre taler, Tr. havde holdt i anledning af hans fratrædelse som valgmenighedspræst i slutningen af 1877. En af talerne var et tilbageblik på hele Tr.'s forkyndergerning på øen.

Fra tidligere ældste i frimenigheden fik Tr. i 1877 et brev, hvori Tr. blev hårdt angrebet. Kort efter sendte Tr. på tiltalen et svarbrev, som han senere i 1879 lod trykke som et skrift på 36 sider i København med titlen "Kamp for Freden"⁵⁾.

Anvendelsen af de to sidst angivne skrifter medfører, som tidligere nævnt, at der i fremstillingen af Tr.'s forkyndelse vil forekomme elementer fra hans kristendomsforståelse i 1870'erne. Men da det ville kræve en mere dybtgående forskning at finde frem til på hvilke punkter, Tr. reelt ændrede holdning, vil der generelt ikke blive taget hensyn til disse to skrifers sene udgivelse i forhold til emnets egentlige tidsområde, selv om det klart ville have styrket opgavens resultater.

Kort før sin afrejse til Amerika i 1882 udgav Tr. en pjece (25 s.) kaldet "Dette til Betænkning!", som var et brev Tr. havde skrevet allerede i 1869 til en af Luthersk Missionsforenings ledere P. Kofoed. Brevet var et svar til Kofoed, som i skrivelsen tilsendt Tr. havde fældet en hård dom over sin tidligere foresatte⁶⁾.

De to sidste anvendte kilder: "Betragtninger og Meddelelser fra Amerika" og "Bibelske Afhandlinger" kan måske synes irrelevante at inddrage, men bevæggrunden ligger i, at Tr. på de anførte sider omtaler vækkelsestiden.

Angående kilder vedrørende CM så findes der i tidsskriftet "En Røst i Ørkenen" i årgangene 1863 og 1864 en artikelserie skrevet af CM og P. Kofoed under overskriften "Opvækkelser og Frimenighed". Det interessante ved denne artikelserie er, at den er skrevet før CM's langfredagsoplevelse i 1864 og giver derfor udtryk for CM's holdninger før det "åndelige gennembrud".

Selv om CM ikke skrev artiklen alene, mener jeg, at det er rimeligt at antage, at CM stod ved hele indholdet, og at han derfor kan citeres for det. Forøvrigt redigerede CM "En Røst i Ørkenen" i en periode i 1864⁷⁾.

Men en stor del af kildematerialet vil jeg hente fra "Budskab fra Naadens Rige", som CM redigerede og udgav fra jan. 1865 indtil sin død i 1907⁸⁾. Langt fra alt i tidsskriftet er skrevet af CM selv, heller ikke det som ikke har forfatterangivelse. Men ved en del af artiklerne er CM anført som forfatter. Andre artikler uden opgivelse af forfatter røber p.g.a. form og indhold, at det er fra CM's hånd. Jeg har prøvet at udvælge nogle af de mest centrale artikler i årgangene 1865-69 foruden lidt fra et nr. i 1901, hvori CM omtaler sin barndom og åndelige udvikling.

I det af CM skrevne forord til 4. oplag af "Hemmeligheder i Lov og Evangelium", hvis første bind udkom i 1. oplag i 1866⁹⁾, er der også en kilde til vurderingen af CM's forhold til Rosenius og hans lære.

Af deciderede bøger af CM vil som kildegrundlag blive anvendt "Er Daabs-pagten Vejen til Himlen eller er Kristus" og "Et Gjenmæle". Den første på 57 sider blev udgivet i 1867 under pseudonymet "Anti-diabolos", men pseudonymet er klart blevet tillagt CM¹⁰⁾. Den anden bog, som er udgivet af "Luthersk Missionsforening", d.v.s. uden direkte forfatterangivelse, er også blevet tillagt CM¹¹⁾, og den giver et godt indblik i Luthersk Missionsforenings lære i det hele taget i tiden omkring 1870.

2. Biografi, åndelig baggrund og almindelig karakteristik af forkyndelsen.

2.1. Biografiske hovedlinier, åndelig baggrund og alm. karakteristik af forkyndelsen med henblik på Trandberg.

Peter Christian Trandberg blev født d. 18. august 1832 på en gård i Nylars sogn på Bornholm¹⁾.

Efter nogle år i de lokale skoler blev han indskrevet i Rønne Borgerskole. Tilsyneladende var Tr. begavet og flittig²⁾, for i 1846 blev han indmeldt i Rønne latinskole³⁾. Herfra dimetteredes han med studentereksamen med førstekaraktøren laudabilis i 1851, og samme år blev Tr. immatrikuleret på Københavns Universitet for at studere teologi⁴⁾.

I barndomsårene modtog Tr. ikke nogen væsentlig opdragelse og oplæring i den kristne tro fra forældrenes side, da de ikke selv havde nogen større forståelse for kristendommen⁵⁾. Tilsyneladende bidrog Tr.'s skolegang heller ikke til, at Tr. blev sat ind i noget afgjort forhold til kristendommen. Hverken de lokale skoler eller latinskolens undervisning gav noget i den retning⁶⁾. Det var først i.f.m. konfirmationsforberedelsen, at Tr. virkelig følte sig tiltalt af kristendommen, og han blev åndeligt vakt⁷⁾. Men kammeratskabet i latinskolen nærede ikke ligefrem dette spirende åndelige liv, tværtimod⁸⁾.

Tr. kæmpede mod synden, men blev ofte overmandet. Han prøvede at gå flittigt i kirke, men havde ofte ulyst til det. Imidlertid hørte han alligevel jævnligt forskellige prædikener og taler, og han gik fortsat og tumlede med sit gudsforhold. Hele hans tid i latinskolen blev præget af én stor kamp på den ene side mod synden og alt det ugudelige i hans liv og på den anden side for at leve et gudfrygtigt liv til egen, men primært til Guds tilfredshed.

At Tr. var vakt, kan der vist ikke herske nogen tvivl om, men han sad fast i lovtrældom⁹⁾. Han sled for "at aflægge Syndens Aag og blive en from og god Kristen"¹⁰⁾. Selv siger han, at Gud gennem hele barndommen havde kaldt på ham, men verden havde alligevel haft overtaget i hans liv¹¹⁾.

Igennem studieårene ved Københavns Universitet forblev Tr. i den vakte og urolige tilstand, som måske blev holdt i live dels af undervisningen ved universitetet¹²⁾ og dels af den forkyndelse, Tr. mødte under hans besøg rundt i de københavnske kirker. I den forbindelse skal det nævnes, at Tr. i disse år blev stærkt præget af Søren Kierkegaard, hvem han efter sigende skulle have besøgt og fulgt til graven. Dette fik vidtrækkende betydning for Tr.'s forkyndelse og hans syn på kirken og kirketugten, jvf. hans senere menighedsdannelse¹³⁾.

Studierne ved universitetet afsluttede han, efter ca. 6 1/2 års studium, med at tage teologisk embedseksamen med haud. illaud. I., 2. karakter af 1. grad, i januar 1858, kort før han blev omvendt¹⁴⁾. Den ikke så gode karakter havde måske sin årsag i de begivenheder, som udspandt sig i denne tid. Hans moder døde i dagene omkring eksamen, hvilket blev den ydre årsag til hans omvendelse. Hændelsen påvirkede ham så stærkt, at han "forlod alle Ting og fulgte Ham", som Tr. siger med en kierkegaardsk tone¹⁵⁾.

Selv betegner han omvendelsen med følgende ord: "det store Vendepunkt i mit liv - min Besøgelses-Tid, min Omvendelse til Gud"¹⁶⁾. For Tr. var omvendelsen en to-sidig oplevelse. Han så sig fortabt uden Jesus, og han så sig frelst i Jesus¹⁷⁾. Han var selv overbevist om, at det var på dette tidspunkt, han havde fundet "Fred og Frelse i Guds Naade"¹⁸⁾.

Få måneder efter sin embedseksamen fik Tr. stilling som personel kapellan i Thjele og Vinge i Viborg stift, og blev d. 28/4 1858 ordineret i Viborg Domkirke¹⁹⁾.

Under det efterfølgende 2-årige ophold i Jylland voksede der et stærkt kald frem i Tr. til at rejse til fødeøen og udbrede evangeliet dér²⁰⁾. Han følte, at Gud sagde til ham: "Rejs hen! See jeg sender Dig tilbage til din Fødeø at gjøre en Gjerning der til mit Navns Ære"²¹⁾. Det var det åndelige mørke, som rådede på Bornholm, der blev et kald for Tr.²²⁾.

Tr. mente, at et kald fra Gud måtte bestå af både et indre og et ydre

kald. Det ydre kald kom fra en af hans venner på Bornholm, hvorefter Tr. rejste tilbage til fødeøen for at arbejde som fri rejsepræst²³⁾.

For at danne baggrund for det videre hændelsesforløb i Tr.'s virke på Bornholm skal der her gives en kort almindelig karakteristik af Tr.'s forkyndelse.

Tr.'s forkyndelse var især i de første år en udpræget doms- og bodsfor-kyndelse²⁴⁾ karakteriseret af en kraftig og pågående vækkende tone²⁵⁾. Prædikenerne var ofte meget følelsesladede, hvilket betød, at skønt det var hård og direkte tale, ofte med anvendelse af tiltaleformen "Du!", så gik det alligevel til mange menneskers hjerte²⁶⁾. Helt upædagogisk var Tr. nu heller ikke, for hans taler var tit krydret med anskueliggørende illustrationer, og forøvrigt underbygget med talrige bibelcitater²⁷⁾.

Domsforkyndelsen var konkret tale, hvori det navnlig var den ydre ugudelighed og verdslighed, såsom vellevned, forlystelser, gilder, spilleri, drikkeri o.s.v., Tr. tordnede imod²⁸⁾, ja, offentlige fornøjelser kan ikke bestå sammen med sand kristendom, proklamerede Tr.²⁹⁾. Han drev endvidere meget på, at man skulle kæmpe for at komme ind i Guds rige³⁰⁾.

Midt i Tr.'s stærkt lovprægede forkyndelse var dog også evangeliske toner, hvorigennem Jesu stedfortrædende død og dets konsekvenser for mennesket blev fremholdt³¹⁾.

Allerede fra begyndelsen var Tr. i sin forkyndelse stærkt kritisk overfor statskirken og dens præster. Alene hans valg af ordinationsprædikentekst, som var "Lejesvenden og den gode Hyrde", og tonen i udlægningen af den, var et klart udtryk for det kierkegaardske præg, Tr. havde fået³²⁾. Den antistatskirkelige holdning kom vel til at præge ikke bare hans forkyndelse, men også hele hans menighedsopfattelse resten af livet³³⁾.

Selv om Tr. var rejst til Bornholm i 1860 med tanke på at blive fri rejsepræst, kom han dog hurtigt ind i kortvarigt fast arbejde, da han 1. okt. samme år blev vikar for sognepræst Mossin i Aaker³⁴⁾.

Denne vikartjeneste forlod han i foråret 1861 for igen at blive rejsepræst³⁵⁾. Men snart skulle Tr. atter vikariere, denne gang i Olsker-Allinge³⁶⁾. Vikariatet på Nord-Bornholm blev dog kun kort, ca. 3 måneder. 1. juli drog han til Aaker og slog sig ned dér for nogle måneder³⁷⁾.

I tiden okt. 1861 - jan. 1862 var Tr. tilbage i Olsker- Allinge pastorat som personel kappellan, hvorefter han ønskede at arbejde frit på øen³⁸⁾.

Efter en periode hvor Tr. forkyndte forskellige steder i både "modvind" og "medvind", endte det med, at kirkerne blev lukkede for ham³⁹⁾. Sidst på året 1862 slog han sig ned i Østermarie på Lesleregård, hvor han fra nytår 1863 begyndte sin prædikantskole. Det var på denne tid, CM for alvor begyndte at komme ind i billedet som Tr.'s medarbejder, og CM var også at finde blandt eleverne i prædikantskolen⁴⁰⁾.

Efterhånden blev Tr.'s forhold til statkirken så tilspidset, at han valgte at træde ud af denne. Dette skete ved et mammut-møde (3-4000 mennesker) i Almindingen St. Hans dag d. 18 juni 1863⁴¹⁾.

Et par måneder efter dannedes "Den evangeliske Frimenighed" med Tr. i spidsen som forstander⁴²⁾, og i den anledning udarbejdede Tr. de allerede nævnte optagelsesspørgsmål, som giver et godt indtryk af, hvad det egentlig var, Tr. stod for. Selv sagde han, at spørgsmålene var i korthed grundsummen af hans forkyndelse⁴³⁾. Spørgsmålene lød:

"1. Har du følt Syndens svære Byrde tynde paa dit Sind og Angerens tunge Smerte bøje og ydmyge din Sjæl, saa at du erkender og fornemmer, at du af Naturen er grundfordærvet i dit Væsens inderste Dyb, og alle dine Sjælsevner er svækkede af Synden, din Forstand formørket, dit Hjerte forkuet, din Vilje udygtig til at fuldbyrde Guds Lov?

2. Har du i din Syndenød med din Syndebyrde i ydmyg, inderlig Tro taget din Tilflugt til Jesu hellige Forsoningsdød under levende Bøn og Paakaldelse, saa at du søger al Trøst og Hvile for dit arme, syndbetyngede Hjerte, alene under Jesu Kors og anser Jesus Kristus, den korsfæstede, som din Saligheds eneste Grund og Klippe?

3. Føler du den Helligaand bor i dit Hjerte? og vil du mere og mere lade denne Guds levendegørende Aand rense og helliggøre dig i alle Maader og lede dig til Visdom og Sandhed, til Trøst og Glæde, til Bøn, til Ydmyghed, Sagtmodighed og Taalmodighed, Langmodighed, et let Sind, Kærlighed, Frimodighed, Flid i din jordiske Gerning, tilbørlig Lydighed imod dine foresatte, kort sagt: til al Hellighed, at du paa din Daabspagts hellige Grund kunde af den Helligaand annanne det Vidnesbyrd altid klarere og tydeligere i dit Hjerte, at du er et Guds Barn og staar i Naade hos Gud?"⁴⁴⁾.

Tr.'s forkyndelse skabte et stærkt røre på hele Bornholm, og store skarer flokkedes omkring hans prædiken⁴⁵⁾, hvilket alene fremmødet af mennesker ved udtrædelsesmødet i Almindingen viser. Desuden var antallet af menighedsmedlemmer i slutningen af 1865 oppe på ca. 1600⁴⁶⁾.

Årene efter 1864 blev præget af en voksende divergens mellem Tr. og CM i deres kristendomsforståelse og forkyndelse. Uenigheden udkrystalliseredes i 1868, da CM og hans venner 1. marts dannede "Bornholms forening til evangeliets fremme", fra 1869 "Luthersk Missionsforening"⁴⁷⁾.

Den hårde modstand Tr. efterhånden mødte fra mange tidligere venner medførte, at Tr. i slutningen af 1867 opløste sin frimenighed, som var stærkt præget af "Den evangelisk-lutherske Frikirke"s leder Grunnet⁴⁸⁾. Dog oprettede Tr. i begyndelsen af 1868 en ny grundtvigskpræget frimenighed⁴⁹⁾.

Tr. søgte snart herefter om igen at blive anerkendt som præst i folkekirken og om at få anerkendt sin nye frimenighed som valgmenighed efter den nye valgmenighedslov⁵⁰⁾. Efter at ansøgningen var blevet positivt besvaret, blev Tr. d. 26. jan. 1873 indsat som valgmenighedspræst i menighedens kapel ved Aakirkeby⁵¹⁾.

P.g.a. dalende tilslutning til valgmenigheden og voksende besværligheder besluttede Tr. at fratræde sin stilling, hvilket skete d. 1. dec. 1877⁵²⁾. Herefter virkede han hovedsageligt som rejsepræst i Jylland, og i år 1882 rejste Tr. 50 år gammel til Amerika⁵³⁾, hvor han også arbejdede energisk, først som rejsepræst, derefter blev han præstelærer ved to forskellige

seminarier. Tilsidst virkede han som en slags kirkelig tilsynsmand, og han affattede også en del afhandlinger og bøger i Amerika.

Som allerede nævnt var CM en anden central skikkelse i vækkelsen, hvorfor vi nu vil betragte denne mands biografi.

2.2. Biografiske hovedlinier, åndelig baggrund og alm. karakteristik af forkyndelsen med henblik på Chr. Møller.

Den 23. oktober 1834 blev der i Nexø født en dreng, der fik navnet Hans Christian Møller. Barndomshjemmet var et meget fattigt arbejderhjem, hvor sulten ikke altid kunne holdes fra døren. Levestandarden hos familien højnedes heller ikke af, at faderen døde, da CM kun var 12 år⁵⁴⁾.

Levede CM i barneårene i et materielt fattigt miljø, så levede han åbenbart ikke i en mindre fattig åndelig atmosfære, i særdeleshed ikke i skolen. Rationalisme og fritænkeri var det gennemgående i undervisningen, som ikke bare manglede en positiv fremstilling af kristendommen, men ofte blev Jesus Kristus direkte nedgjort og ringeagtet. Midt i dette, som han selv sagde, "skrækkelige kulsorte aandelige Mørke", havde hans moder en stor betydning. Ud fra sin "gammeldags Guds frygt" oplærte hun sine børn i de elementære kristne lærdomme, og hun korrigerede skoleundervisningen overfor CM. Moderens indflydelse satte CM ind i "en vis Ærbødighed og Ærefrygt for den levende Gud og hans Ord"⁵⁵⁾.

Efter konfirmationen fik CM plads på landet hos noget familie, men han fandt sig ikke rigtig til rette ved landbruget, så da han var 16 år, gik han i smedelære. Da læretiden var endt 5 år senere flyttede han til Rønne og arbejdede dér i to år⁵⁶⁾.

Igennem ungdommen følte CM et krav i samvittigheden, som anklagede ham. Men han turde kun regne med syndernes forladelse for Jesu skyld, når han selv "af yderste Evne havde vogtet sig for Synden og stridt imod den". Han kørte fast i et åndeligt slaveri og opgav til sidst, da han tænkte, at Gud ikke kunne have bestemt menneskene til et sådant "pinagtigt Slaveri"⁵⁷⁾, og CM gav sig hen i et liv blandt verdslige kammerater⁵⁸⁾.

I 1858 overtog CM smedjen ved et stenbrud nord for Nexø, hvor han skabte sig sit første hjem efter at være blevet gift⁵⁹⁾. De næste par år levede CM et forholdsvis roligt liv. Alligevel kunne tanker om Gud ikke slippe ham. Nogle begivenheder fik ham til at tænke over livets fundamentale spørgsmål. Bl.a. blev hans første søn født med et handicap i 1860⁶⁰⁾.

Samme år begyndte Tr. så sin prædikevirksomhed på Bornholm, og forkyndelsen fik hurtigt tag i CM. Han besluttede, at nu skulle det være slut med det syndige liv. Der skete da også en mærkbar ændring med CM, i hvert fald i det ydre liv⁶¹⁾. Hurtigt engagerede CM sig stærkt i vækkelsen, og da Tr. i 1862 skulle bruge nogle folk til at bistå ham med prædikevirksomheden,

blev CM sammen med 6-7 andre kaldet til dette, og han blev kort tid efter også elev i Tr.'s prædikantskole, selv om han efter eget udsagn ikke på det tidspunkt havde fred med Gud⁶²⁾.

Hvis man skal karakterisere CM's forkyndelse på denne tid, er det ikke for meget sagt, at den næsten var identisk med Tr.'s⁶³⁾. De gennemgående temaer i Tr.'s forkyndelse gik igen hos CM. Han slog hårdt mod statskirken og præsternes ugudelighed, kirkens manglende kirketugt og forkerte kaldspraksis og sammenblandingen af den verdslige og gejstlige magt. I den mere personorienterede forkyndelse lagde CM stærk vægt på dåben, omvendelse, forsagelsen og helliggørelsen i både det ydre og i det indre følbare liv⁶⁴⁾.

At CM gik i brechen for Tr.'s forkyndelse vidner hans holdning til de 3 optagelsesspørgsmål om. CM mente, at den, der ikke kunne sige ja til spørgsmålene skulle ikke regne med at blive salig, da vedkommende derved forkastede Guds salighedsbetingelser⁶⁵⁾.

Selv om CM med stor entusiasme arbejdede for den trandbergske vækkelse, havde han ikke ro i sit indre. Han famlede sig frem og savnede et sikkert fredens holdepunkt og stræbte efter fast grund under fødderne⁶⁶⁾.

Men snart kom CM ud for en afgørende oplevelse, der blev af skelsættende betydning, ikke bare for ham selv, men også for hele udviklingen i den bornholmske vækkelse. Selv beskrev han denne oplevelse med følgende ord: "det var Langfredag Morgen 1864, man vågnede som saa ofte fredløs, sukken-de og famlende efter noget. Da lod Gud mig forstaa noget af de Ord: 'Da vi endnu vare Overtrædere, døde Kristus til bestemte Tid for de ugudelige' (Rom. 5,6.). O, hvilken underlig Stund! Det havde man læst saa ofte, men aldrig forstaaet, at det gjaldt de ugudelige, førend de selv var blevet mere fromme, varme og hyggelige"⁶⁷⁾.

I den forbindelse siger Neiiendam, at det var læsningen af Bibelen, Luthers skrifter og "Pietisten", der forberedte dette gennembrud hos CM. Ligeledes fremføres i "LM 1868-1918" og hos Rasmussen, at bekendtskabet med Rosenius' skrifter var grundlaget for CM's oplevelse. (Neiiendam bygger iøvrigt her på "LM 1868-1918"). Men af "På Ordets grund" og Missionsvennen 21-1984 fremgår det, at det først var i efteråret 1864, at CM stiftede bekendtskab med "Pietisten" under et besøg i København, og at det følgeligt derfor kun var gennem bibellæsning, at CM kom til åndeligt gennembrud⁶⁸⁾.

Afgørelsen for hvad der er rigtigt, kan vi finde hos CM selv, idet han skrev, at det var kort efter langfredagsoplevelsen, at han fik nogle af Rosenius' skrifter og derved fik lidt mere lys over tingene⁶⁹⁾.

Det er nok heller ikke for meget sagt, at CM i "Pietisten" mødte den forkyndelse, der livet igennem også skulle blive hans⁷⁰⁾.

Med denne begivenhed var kimen til Tr.'s og CM's adskillelse lagt. De

første tegn på, at CM's forkyndelse herefter skiftede karakter, kan vi finde i "En Røst i Ørkenen" 11-1864, (det var på dette tidspunkt, CM redigerede bladet), hvor tonen er blevet mere direkte personlig-sjælesørgerisk, og den frie nåde skinner igennem⁷¹⁾.

Under Tr.'s billigelse begyndte CM så fra jan. 1865 at udgive månedsbladet "Budskab fra Naadens Rige", og det næste års tid fortsatte Tr. sin "gamle" forkyndelse og CM sin "nye" forkyndelse uden de store gnidninger⁷²⁾.

Men i begyndelsen af 1866 slog den kimlagte divergens ud i lys lue. CM skrev i "Budskabet" 1-1866, at han i 2 år havde prædikeret "noget forfærdeligt Tøi", og at han på den tid ikke ville høre, at han ikke kendte evangeliet og ikke var evangelisk-luthersk. Men nu så han, at han havde været slået af "ynkelig Blindhed"⁷³⁾.

Denne udtalelse førte til, at CM fik afsked som prædikant i frimenigheden, men der, hvor vennerne ville have det, talte CM ufortrødent videre. Snart blev frimenigheden i realiteten delt op i CM-sympatisører, og dem, der holdt sig til Tr.⁷⁴⁾.

Senere på året rejste CM på besøg hos Rosenius i Stockholm, dels for at få tilladelse til udgivelse af nogle af Rosenius' skrifter på dansk, og dels for at rådføre sig om, hvordan CM og hans venner skulle forholde sig i den spændte situation.

Rosenius gav det råd, at de skulle vende tilbage til folkekirken og indenfor dens rammer arbejde for evangeliets forkyndelse. Denne tilbagevendte skete dog først 2 år senere i 1868, hvor man, som tidligere nævnt, dannede "Bornholms Forening til Evangeliets Fremme". Efterhånden skød der grupper af tilhængere op andre steder i landet, og i 1869 ændredes navnet derfor til "Luthersk Missionsforening til Evangeliets Fremme i Danmark" (LM). Desuden blev en bestyrelse valgt med CM som formand, hvilket han var indtil sin død, undtaget en periode på 3 år i 1880'erne. Derved var og forblev CM LM's egentlige leder hele livet igennem. Hvor stærkt CM stod i 1869, kan ses ud fra, at mere end 1000 af 15-1600 frimenighedsmedlemmer fulgte med ind i LM⁷⁵⁾.

Foreningen vandt nu mere og mere udbredelse. Dog skete det ikke uden modstand udefra, og heller ikke uden problemer indefra. Det største og mest afgørende interne problem kom i 1880'erne, da en splittelse af foreningen begyndte at tage form. Splittelsen blev knæsat i 1889 ved en direkte deling, og "Evangelisk-luthersk Missionsforening" blev stiftet. Grunden til splittelsen var, at nogle mente, at CM's forkyndelse gennem årene havde fået en uheldig drejning⁷⁶⁾.

En kort karakteristik af det centrale i CM's forkyndelse i årene lige efter 1864 kan gives ved at fremdrage noget af det, CM skrev allerede i "Budskabet" 1-1865, hvilket blev den egentlige understrøm i forkyndelsen.

Her understregede CM, at man ikke skal bygge sin sikkerhed på bodskamp, eller på "saa mange Kjendetegn paa Naade i sit Hjerte"⁷⁷⁾. Man kan sætte så meget lid til nåden i sit eget hjerte, at nåden i Guds hjerte glemmes.

Anger og bod gør ikke Gud mere nådig, heller ikke selv om mennesket prøver at lade synden ligge. Det menneske, der mener det, har set, at det har syndet, men ikke, at det er en synder⁷⁸⁾. Ethvert stræb efter forbedring hos sig selv bliver til nåde i eget hjerte og ikke i Guds hjerte⁷⁹⁾. Man kan direkte blive afholdt fra troen og nåden ved et forvente en følelse af nåde i sig selv. I stedet skal man tro og kende Gud dér, hvor han vil tros og kendes: nemlig i Ordet. "lad dit Hjerte sige, hvad det vil; Hjertet lyver; Ordet lyver ikke"⁸⁰⁾. En sammenligning af dette med optagelsesspørgsmålene viser klart en ændring. Tyngdepunktet er flyttet fra menneskets følelser i hjertet til nåden i Guds hjerte.

Til den dybere erkendelse af dette kom CM gennem læsningen af Rosenius' publikationer, (C.O. Rosenius 1816-1868⁸¹⁾), hvorfor vi vil se lidt nærmere på denne mands forkyndelse.

3. C. O. Rosenius' forkyndelse og dens betydning for Trandberg og Møller.

3.1. Hovedpunkter i Rosenius' forkyndelse.

Baggrunden for Rosenius' forkyndelse var hans "intense følelse av Guds storhet og hellighet"¹⁾. Som modpol til Guds hellighed anses mennesket for at være fordærvet af syndens urenhed, og det kan ikke bidrage det mindste til frelsen²⁾. Når loven kommer med sine krav, vækker den yderligere syndens begær og fører mennesket dybere ind under syndens magt³⁾. Rosenius fremholdt stærkt loven, for at mennesket skulle se dommen i dens radikalitet og komme til syndserkendelse, men han betonedede samtidig Guds frie, grænseløse og ubetingede nåde i evangeliet⁴⁾. Netop den ubetingede nåde var "pulsslaget" i Rosenius' forkyndelse. Uanset hvem du er, så må du tro at frelsen er din. Syndsforladelsen er universel, og alle er forsonet med Gud. Derfor ligger frelsen som en gave og venter på, at den vantro tager imod den⁵⁾. Men selv om syndsforladelsen er universel, er menneskets stilling til den ikke ligegyldig. Lodin mener, at hvis nogle af Rosenius' udtalelser, isoleret set, pegede i den retning, så blev de givet i sjælesørgerisk øjemed, for at hjælpe den ugudelige og nedtrykte sjæl⁶⁾.

Desuden gjorde Rosenius gældende, at frelsen ikke skal føles, men den skal tros⁷⁾. For netop ved troen modtages retfærdiggørelsen, som består i Jesu retfærdighed⁸⁾, og med denne modtagelse følger genfødslen, og med dette er helliggørelsen begyndt, den helliggørelse som nødvendigvis må følge med det nye liv, idet et nyt hjerte er givet⁹⁾.

Det gamle menneske er der endnu, og det er således, at den kristne på en gang er retfærdig i Kristus og synder i sig selv¹⁰⁾. Helligelsen bliver

da en vækst af den nye skabning i mennesket, medens det gamle menneske døde¹¹⁾. Når Neiiendam siger, at hos Rosenius var helliggørelsen skubbet ned i en fodnote af den altovervejende forsoningslære, så er det nok ikke helt rigtigt jvf. det lige anførte¹²⁾.

Rosenius miskendte ikke dåbens betydning. Dåben var for ham et testamente fra Guds side, som altid står fast. Den giver delagtighed i alt hans, og er begyndelsen til det nye liv. Hvis den døbte forvilder sig bort, skal han vende tilbage til redningsarken, for dåbspagten gælder stadig fra Guds side. Dog henviser Rosenius ikke til dåben, men til Kristus, når det gælder at tage imod frelsen og at give trøst til en anfægtet troende¹³⁾.

Når Rosenius taler om nådveren, gør han det på en evangelisk måde, selv om han er bange for vanealtergang¹⁴⁾.

Rosenius' forkyndelse fik stor indflydelse i Danmark, og den kom til at stå som modsætning til forkyndelsen om den følbare fred, siger Lodin¹⁵⁾.

Som en vigtig kanal for forkyndelsens vej til Danmark fungerede CM's oversættelser og udgivelser, og mange skrifter og bøger er blevet solgt her i landet¹⁶⁾.

At CM virkelig blev et "åndeligt barn" af Rosenius er ikke vanskeligt at se, hvilket kommer klart frem i følgende betragtning af Tr.'s og CM's forhold til Rosenius.

3.2. Trandbergs og Chr. Møllers forhold til Rosenius og hans budskab.

Det var Tr.'s vurdering, at den, som i forvejen var befæstet i den lutherske dåbslære, kunne godt læse "Pietisten"¹⁷⁾. Imidlertid kritiserede han bladet for, at dåben blev forbigået for meget, og han savnede begrebet genfødsel i dåben¹⁸⁾.

Tr. fastslog, at Rosenius' fremstilling heller ikke var den ufejlbare sandhed. Den havde også ensidighed, mangler og ufuldkommenheder¹⁹⁾.

Det, der efter Tr.'s opfattelse gik galt, var, at lægprædikanterne ikke tog Rosenius til sig prøvende, hvorfor det ensidige og mangelfulde hos Rosenius blev ført til den beklageligste yderlighed af disse prædikanter. "En ond ild blev antændt iblandt os", sagde Tr.²⁰⁾.

Tr. anklagede desuden de andre for nærmest at betragte Rosenius som en ufejlbar mand, og for at fristedes til at sætte hans skrifter over både Luther og Bibelen²¹⁾.

Senere indrømmede Tr. dog, at alle i vækkelsen trængte til større klarhed, og den kom med Rosenius' skrifter²²⁾, som også blev ham selv til hjælp²³⁾. Skrifterne kastede mere lys ind i hans sjæl, forsoningen og nåden blev klarere²⁴⁾. Tr. kaldte da Rosenius' evangelieforkyndelse for "rene og klare Himmeltoner og Orgeltoner"²⁵⁾. Iøvrigt syntes han, at de danske præster kunne have godt af at læse Rosenius' skrifter²⁶⁾.

I denne forbindelse er det interessant, at Neiiendam antyder, at Tr. i nogle af sine senere skrifter efterrationaliserer sin tidlige forkyndelse, således at forsoningen får større plads i den, netop p.g.a. at han sidenhen læste Rosenius²⁷⁾. Jvf. sidstanførte udtryk fra Tr., tyder det i hvert fald stærkt på, at Tr. ændrede syn på Rosenius' forkyndelse, hvorfor det er rimeligt at antage, at Neiiendam her har ret.

Som tidligere omtalt, så var det ved læsning af "Pietisten", CM yderligere voksede i erkendelse efter den spæde begyndelse i 1864. CM erklærede selv, at Gud brugte "Pietisten" som middel til at kaste lys ind i hans sjæl (ligner forøvrigt nøje Trandberg-udtalelsen ovenfor), og at "Pietisten" ikke indeholdt andet end "Hovedindhold"²⁸⁾. CM roste "Pietisten" så stærkt, at han kaldte den en "forædlet Gjengivelse af vor gamle kjære Luther"²⁹⁾.

CM sagde endvidere, at Rosenius havde været en dyrebare lærer, og "en saa dyb, alsidig Erfaring af Syndens og Naadens hemmeligheder, en i alle Punkter saa reen, sund, kjærnefrisk og paa Bibelen nøiagtig støttet Undervisning have visselig kun Faa haft Naade til at give siden Aposteltiden"³⁰⁾. Disse stærke ord taler vist for sig selv om CM's forhold til Rosenius.

At Rosenius' forkyndelse fik afgørende konsekvenser for den forkyndelsesmæssige situation i den bornholmske vækkelse vil også kunne ses af den analyse, som nu vil blive foretaget.

4. Antropologi og soteriologi.

4.1. Syndighed, tro og nåde.

Tr.'s syn var, at synden kom ind i menneskeslægtens begyndelse¹⁾, hvorfor alle mennesker er grundlæggende fordærvede²⁾, og menneskets åndelige væsen er blevet selve djævelens væsen³⁾. Guds dom hviler derfor nu over mennesket. Dog mente Tr., at mennesket adskiller sig fra en djævel ved at have en samvittighed, og ved den i hjertet indskrevne lov. Først ved synd mod Helligånden bliver mennesket en djævel.

Alligevel anså Tr. samvittigheden for at være så befængt af synd, at kun Gud i barmhjertighed kan oprejse mennesket. Synden medfører endvidere, at mennesket elsker mørket mere end lyset, og at menneskets længsel efter den levende Gud er dunkel for det selv⁴⁾.

Til syndserkendelse kommer mennesket ved Guds ords lov (dog kan evangeliet også give denne erkendelse⁵⁾), som får synden til at slå kraftigere ud. Før nåden forkyndes skal mennesket netop føle sig besværet af synden og have trang til nåden, mente Tr.⁶⁾.

Nåden er beredt til os før, vi tager imod den, men for at få gavn af den, må den gribes og tilegnes⁷⁾, hvilket sker i samme øjeblik, mennesket kommer til tro, "thi Troen er selve Naadens Annammelse"⁸⁾. Forøvrigt er troen

hjertets tillid til Guds uforskyldte nåde i Jesus Kristus⁹⁾.

Netop kun på Jesu stedfortrædende død hviler salighedens eneste grundvold¹⁰⁾, men her skelner Tr. klart mellem salighedsgrunden og betingelsen eller vilkåret¹¹⁾. "Naadegavens, Salighedsgavens hengivelse fra Guds side er betingelsesfri"¹²⁾, men menneskets gavn af dette er knyttet til betingelserne tro og omvendelse¹³⁾. Ifølge Tr. kan der ikke være nogen tvivl om disse betingelser: "Evangeliets Saligheds-Betingelser ere altsaa klare som Middags-Solen: Omvendelse og Tro (Forsagelse og Tro), Daab, Gjenfødelse i Daaben"¹⁴⁾. Lovens vilkår (gerninger) kan ingen opfylde, men evangeliets vilkår (troen og hvad dertil hører) er indenfor mulighedens grænser, dog sker omvendelsen og troen ved Guds kraft¹⁵⁾.

Med hensyn til menneskets syndighed og dets konsekvenser var CM langt på vej enig med Tr.¹⁶⁾. Dog fornemmes en stærkere betoning af menneskets forærv. CM betegnede det naturlige menneske som værende åndeligt dødt¹⁷⁾ og sagde, "at Mennesket i aandelig Forstand er et Liig"¹⁸⁾, men at det dog har samvittigheden som en mulighed for, at en livsspire kan tændes¹⁹⁾.

En længsel hos mennesket efter den levende Gud vil CM ikke kunne gå med til, tværtimod har mennesket et totalt forvrænget billede af Gud, og derfor kan det heller ikke have en længsel efter Gud, som han er²⁰⁾.

Et ret kendskab til Gud får mennesket kun i evangeliet, men det forudsætter altid en ret selverkendelse, hvilket mennesket får af loven²¹⁾. CM delte forøvrigt lovens brug op i 3 formål: 1. tugtemester til Kristus - syndererkendelse. 2. rettesnor for de retfærdiggjorte og 3. holde styr på det verdslige regimente²²⁾.

CM afviste endvidere skarpt betingelser for nåden. Og hermed er vi inde ved noget af hjertepunktet i divergensen mellem Tr. og CM. CM erklærede, at den, der prædiker en nåde på betingelser, han har slet ikke Guds evangelium. Man skal ikke komme til Gud med en tro, for at få lov til at tro. Hvis man siger, at Gud er nådig imod dig, dersom du tror, så er det ikke "alene stridende mod alt Guds Evangelium og Luther, men tillige mod al sund Sprogbrug"²³⁾.

CM mente, at det er forfærdeligt, når en synder henvises til troen i stedet for til Jesu forsoning. For hvad skal synderen tro på, når troen stilles op først, og man kun bagefter taler om nåden. "Troen er jo netop den fortabte, den paa al egen Forsagelse og Tro fortvivlede, den nødlidende Synders Henflyen til Jesum"²⁴⁾. Der kan ske en så stærk fokusering på troen, at man mener sig retfærdiggjort p.g.a. af den. Men så er freden også afhængig af éns tilfredshed med troen, for da er nåden grundet på troen (noget i én selv) og ikke på Jesus²⁵⁾.

Det var vigtigt for CM at understrege, i opposition til Tr., at der ikke både er en salighedsgrund og salighedsbetingelser. Der er én saligheds-

grund, nemlig Jesus og hans stedfortræderdød, ved hvilken han opfyldte alle betingelser²⁶⁾. "det er gjort for Dig, ikke for Dig som omvendt og troende, men som 'ugudelig', og kun ved at tage imod dette, kan du blive omvendt og troende"²⁷⁾. Med CM's understregning af "som ugudelig" ser vi her et spor af hans eget åndelige gennembrud.

Dette med nådesbetingelserne kontra den frie nåde vil vi yderligere betragte, når vi skal se på omvendelsesforståelsen.

4.2. Omvendelsesforståelsen.

For Tr. var det klart, at den der er faldet ud af dåbspagten, må omvende sig²⁸⁾, og omvendelse er en sjælens grundforandring, som alene Gud kan bewirke hovedsageligt gennem Guds ord og videre ved alle nådemidlerne. Tr. delte omvendelsen op i to led: Angeren (boden) og troen. Det kommer ikke an på størrelsen af angeren, men afgørende at den er der. Angeren er be-
drøvelse over synden og en seen sig fortabt p.g.a. den, og troen er for-
trøstning til Guds nåde i Kristus²⁹⁾. Et sted skrev Tr., at omvendelse er lig med forsagelse, og et andet sted: "Ingen kan være en Herrens Discipel uden forsagelse"³⁰⁾.

Tr. fremstillede mennesket som havende en fri vilje i forholdet til omvendelsen, idet han sagde, at omvendelsen må ske med et valg fra menneskets side, og at man både kan lukke op og lukke i for Jesus³¹⁾. Hvis man sammenholder dette frie valg med Tr.'s tale om, at omvendelsen alene er Guds værk, må man vel sige, at det er en af dens slags åndelige paradokser, der ikke kan forklares. Det skal også ses i lyset af Tr.'s opfattelse af relationen mellem omvendelsen og nåden: Først omvendelsen og derefter nåden, dog kommer nåden ikke af omvendelsen, men omvendelsen af nåden³²⁾.

CM afvig afgørende fra Tr. i opfattelsen af forsagelsens rolle og plads i omvendelsen. CM satte ikke, som Tr., lighedstegn mellem omvendelse og forsagelse, tværtimod. Han gjorde gældende, at selve tanken om en forsagelse som betingelse for nåden er imod hele evangeliets grundtanke, for Kristus døde ikke for dem, der forsager og tror, men for de ugudelige. Mennesket skal ikke aflægge synd for at få Guds nåde, men som syndere modtage nåden³⁴⁾. Det er først efter, at mennesket har fået det nye sind, at der kommer en sand forsagelse af synden. For CM var det sjælefordærvende at opstille forsagelsen som vilkår for at måtte tro på Kristus og for at få den af ham tilvejebragte nåde. Derved forhindrer man direkte virkeliggørelsen af nogen sand tro og forsagelse. Kun ved proklamation af det betingelsesløse evangelium udvikles både tro og forsagelse³⁵⁾.

Ved at opstille forsagelsen som nådesbetingelse bliver Jesus ikke længere en hel frelser for helt fortabte syndere³⁶⁾, for da betinger man dybest set nåden på sig selv. CM sidestiller læren om forsagelse som nådes-

betingelse med pavekirkens gerningskristendom, og mener, at forsagelsen og troen ved det, vi kunne kalde nådesbetingelseslæren, sættes i forsoningssted³⁷⁾, og det hele bliver ikke andet end lovgerninger³⁸⁾.

Heller ikke talen om, at forsagelsen skulle være et værk af den forberedende nåde, kunne CM anerkende. Den forberedende nåde puster ikke liv i os, tværtimod slår den ihjel, d.v.s. dømmes os under lovens krav³⁹⁾.

Som en slags konklusion på CM's imødegåelse af denne nådesbetingelseslære kan anføres, hvad han siger et sted: "just den passer bedst for Jesus, som seer sig aldeles ude af Stand til baade at forsage og tro"⁴⁰⁾.

4.3. Retfærdiggørelseslæren.

Mennesket retfærdiggøres af troen alene uden lovens gerninger⁴¹⁾, og den retfærdighed mennesket får, er Jesu retfærdighed⁴²⁾.

Tr. kunne ikke tale om verdensretfærdiggørelse, i hvert fald ikke i dens ekstreme form, som går ud på at alle er retfærdige, uanset hvordan de ellers forholder sig til Gud. Verden (de vantro) er forsonet med Gud ved Jesus, men kun de troende er retfærdiggjorte⁴³⁾. Både troende og vantro er forsonede og forløste, men ikke retfærdiggjorte⁴⁴⁾. Tr. mente, at det var mest rigtigt at sige, at Gud har givet nåde til alle, men at kun de troende har den, hvorimod det må siges om de vantro, at Gud har nåde til dem⁴⁵⁾.

Det var Tr.'s opfattelse, at CM sammenblandede forsoningen og retfærdiggørelsen. Tr. påstod, at CM og hans venner hårdnakket lærte, "at ogsaa de Vantro ere retfærdiggjorte paa Kristi Dødsdag"⁴⁶⁾.

Endvidere sagde Tr., at nogle erklærede, at det eneste nødvendige til saliggørelse er at tro på, at "Verden i Kristo retfærdig er vorden"⁴⁷⁾. Denne sætning var for Tr. skriftstridig vildfarelse, hvorimod han foretrak at sige "Verden i Kristo forsonet er vorden"⁴⁸⁾.

I forståelsen af dette påberåbte Tr. sig at have Rosenius på sin side. Han henviste til, at Rosenius skulle have sagt, at ordene: verden blev retfærdiggjort i Kristi død, udtrykker en guddommelig hovedsandhed, men at Rosenius samtidig skulle have sagt, at der dermed ikke siges, at et hvert menneske i bibelsk mening er retfærdiggjort og salig⁴⁹⁾. Med dette mente Tr. at have belæg for, at nogle talte ubibelsk ved at bruge sætningen.

For at forstå CM's opfattelse angående dette stridsspørgsmål, skal man nok tage udgangspunkt i hans kraftige understregning af, at Kristus til bestemte tid døde for de ugudelige, mens vi endnu var overtrædere.

CM gør gældende, at da Jesus døde syndestraffens død, da døde alle denne død i hans person, selv om det for vores fornuft lyder aldeles urimeligt. Det er ikke alene de troende, der af Gud betragtes som døde med Kristus, men det er alle, for det skete mens de endnu var ugudelige⁵⁰⁾. For at blive retfærdiggjort må den ugudelige "troe som en Deel af Verden, at 'Ver-

den i Christo retfærdig er vorden"⁵¹⁾.

Mennesket må for at blive subjektivt retfærdigt tro på den objektive retfærdighed, tro "hvad den ved Kristus forligte Verden er i Kristo og for Guds Øine"⁵²⁾.

Selv om CM indrømmede, at udtrykket "verden i Kristus retfærdig er vorden" skal bruges med varsomhed og tilføjes forklaringer, så sagde han alligevel, at den, der fornægter udtrykkets indhold, han kan ikke være retfærdig. For da fornægter han præcis troens grundlag, som han netop som ugudelig må gribe for at være retfærdig ved troen⁵³⁾. CM mente, at sætningen udtrykker "selve Bibelens Hovedsandhed og Grunden i hele Kristi Evangelium"⁵⁴⁾.

Som det fremgår af ovenanførte opfattelser, som CM havde, så stod han ikke inde for den ekstreme form for verdensretfærdiggørelseslære. Gud har stillet Jesu retfærdighed for sine øjne i hele verdens sted, men for at få gavn af retfærdigheden må den enkelte ved Helligånden "faa det samme Hjer-tesyn paa sagen, som Gud har"⁵⁵⁾.

Her passer Lodins ord om Rosenius nok også i en vis grad på CM, nemlig at udtalelser, der isoleret set, kan misforstås i retning af, at enhver er retfærdiggjort uanset, hvordan han ellers forholder sig til Gud, er sagt i sjælesørgerisk øjemed for at hjælpe den urolige og nedtrykte sjæl til at se, hvad der er frelsens egentlige grundlag⁵⁶⁾.

Måske har det også sin baggrund i CM's egen omvendelsesoplevelse, hvor det så stærkt går op for ham, at frelsen objektivt er klar uden hans medvirken. Da han så senere mødte sætningen "verden i Kristus retfærdig er vorden", så har han i den set (nok ubevidst) en genspejling af hans eget åndelige livsgrundlag, nemlig Jesu retfærdighed, som ikke er afhængig af hans tro, men som er færdig til ham, og som han, som en del af verden, må tro på og blive retfærdiggjort ved. Derfor har han i sjælesørgerisk iver gerne villet give denne "opdagede" sandhed videre til andre, hvorfor det måske ikke vil være urimeligt at antage, at CM forståelsesmæssigt, egentlig godt kunne anerkende udtrykket "verden i Kristus forsonet er vorden". Men i sin angst for at den enkelte af hans tilhørere eller læsere i til-egnelsen af forsoninegn til subjektiv retfærdighed skulle ende i en nå-desbetingelseslære, så anvendte han den anden sætning.

Hvis denne hypotese er rigtig, så har uenigheden mellem CM og Tr. på dette punkt været af mere formel karakter, hvor de ud fra form og udtryks-måde førtes ud i gensidige misforståelser. Noget tyder i hvert fald på, at Tr. misforstod CM, således at han troede, at CM gik ind for den ekstreme verdensretfærdiggørelse.

Men hvis CM virkelig med den omstridte sætning mente, at også den vantro

verden positivt er tilregnet retfærdighed uden tro, (dog uden at være sellig), da var Tr. nok også sagligt uenig med ham. For når Tr. understreger forsonet, så er det antageligt i betydningen af, at verden ved Kristi død nu står så at sige neutral overfor Gud, uden negativ synd og skyld, men også uden positiv retfærdighed.

5. Kirke-, embeds- og sakramentforståelse.

5.1. Kirke- og embedsforståelse.

Tr. bekendte sig til "den hellige, almindelige Kirke"¹⁾, men i den historiske kontekst var Tr., som allerede nævnt, i sit syn på kirken, forstået som folkekirken, stærkt præget af Søren Kierkegaard²⁾.

I sin kritik beskyldte Tr. bisper, provster, præster og lærere for at vildføre folket³⁾, og statskirken for at leve et dødens liv under et pænt ydre. Den var kold og stiv⁴⁾, og havde "sin gamle, døde maskinmæssige Statskirke-Stil"⁵⁾. Tr. sammenlignede statskirken med den store skøge i Ab. 17,1-2⁶⁾, og den modarbejde nærmest vækkelsen, mente Tr.⁷⁾.

Kirke og stat burde aldrig have været sammenblandede, som det er sket i folkekirken. Sammenblandingen strider med den hellige skrift, bl.a. fordi man har frataget menighedernes valg- og stemmeret ved embedsbesættelser⁸⁾.

Et andet afgørende anklagepunkt for Tr. var den manglende kirketugt. Hvis præsten ikke overholdt kirketugten, var det brud på embedseden, hvorfor en præst, der indså sandheden, måtte forlade sin embedsstilling⁹⁾.

Tr. drømte ikke om en ren menighed eller et rent nadverbord, men alligevel skulle kirketugtet udføres mere konsekvent. Der henvistes til lignelsen om "Klinten og Hveden". Ageren er ikke kirken men verden. Det er ikke i kirken, de skal være side om side, men i verden¹⁰⁾. At åbenbare fjender af Jesus i reglen havde fri adgang til sakramenterne på ligefod med "Herrens oprigtige Venner"¹¹⁾, kunne Tr. ikke affinde sig med. Til en vis grad var Tr.'s syn på kirken og kirketugten en konsekvens af hans dåbssyn, men det vender vi tilbage til under afsnittet om opfattelse af dåben.

I deres kritik af folkekirken lignede Tr. og CM hinanden. CM var også negativt kritisk overfor statskirken og mente, at folkekirken som sådan ikke var Kristi kirke, men at Kristi kirke fandtes i den¹²⁾. Dog var det ikke overfor kirken og præsterne som sådan, CM var negativ. Derimod var det den usande og påfundne lære i kirken, CM angreb. En lære, som for-dunklede Kristus og satte ham i skyggen¹³⁾.

Det kirkebegreb LM, og derned også CM, bekendte sig til var det ideale begreb, som CA giver udtryk for i art. 7¹⁴⁾. Videre talte CM om en synlig og en usynlig kirke. "ved den synlige Kirke forstaa vi den, saaledes som den fremtræder i sine Bekjendelsesskrifter (Symboler) og sine Sakramenter ...og ved den usynlige Kirke forstaa vi de Sjæle, som virkelig levende tro

Guds Ord og Sakramenterne; thi dette er et indre Naadeværk i Hjertet, som intet Menneske kan i alle Tilfælde med Sikkerhed bedømme"¹⁵⁾.

Selv om CM og Tr. stort set var enige i deres kritik af tilstandene i folkekirken, og begge bekendte sig til det ideale kirkebegreb, så var der alligevel en forskel i det praktiske forhold til ikke mindst sakramenterne. Hvor Tr. lagde stor vægt på sakramenterne, havde de en mere tilbagetrukket plads i CM's forkyndelse. Grunden til dette skal nok, som anført i "På Ordets grund"¹⁶⁾, findes i det forhold, at præsterne tit direkte nægtede missionsfolkene adgang til nadveren, og desuden i, at CM ved sin genindtræden i folkekirken måtte afstå fra at bruge sin ordination, som han havde fået af Grunnet, hvorved han måske fastlåste sig selv i en distancerende holdning til sakramenterne. Disse to forhold, foruden den kendsgerning, at CM og LM var meget kritiske overfor kirken, og at LM var et selvstændigt folkekirkeligt arbejde, med mere tryk på selvstændigt end på folkekirkeligt, medførte et køligt og lidet trofast forhold til folkekirken.

5.2. Døbssyn.

Det var Tr.'s opfattelse, at et menneske bliver indlemmet i den kristne menighed ved den hellige dåb¹⁷⁾, hvor det bliver genfødt¹⁸⁾. Dette gælder også det spæde barn¹⁹⁾. I dåben genføder den treenige Gud i sin ubegribe- lige almagt og kærlighed sjælen²⁰⁾. Dåben er for Tr. den "hellige Grund", hvorfra kristenlivet udfolder sig²¹⁾, hvorfor dåben er så vigtig, at der burde peges på den i næsten hver prædiken.

Men den døbte kan falde ud af nåden, og da trænger vedkommende en nyskab- belse i hjerte og sind af Helligånden, d.v.s. omvendelse og opvækkelse, hvilket dog ikke i egentlig forstand er genfødsel. Den fortabte søn blev nemlig ikke genfødt, men han var død og blev levende igen²²⁾. Den omvendte er da vendt tilbage til dåbspagtens vilkår, som har stået ved magt fra Guds side også under menneskets frafald²³⁾.

Denne skelnen mellem genfødsel i dåben og den senere omvendelse for den frafaldne fik konsekvenser for Tr.'s opfattelse af Guds rige, som allerede antyd- det. For ham havde Guds rige en dobbelt betydning: 1. En snæver, hvor- ved Guds rige betegner troens liv i hjerterne. 2. En udvidet, hvorved der tænkes på alle dem, der ved dåben er indlemmede i kirken, det være sig on- de eller gode. Dette medfører, at et menneske, der ved kirketugt er ude- lukket fra de helliges samfund, dog endnu er i Guds rige "som et Langmo- dighedens Rige". For hvis et menneske ved kirketugten fuldstændig blev udelukket fra Guds rige, så skulle det jo døbes, når det igen kom til om- vendelse "efter Herrens Ord: 'uden Nogen bliver født af Vand og Aand, kan han ikke indkomme i Guds Rige'"²⁴⁾.

For CM var det vigtigt at understrege, at dåben ikke giver os noget

andet end det, vi også modtager ved troen. I dåben modtager vi den allerede tilstedeværende nåde, og ikke nogen af selve dåbshandlingen tilvejebragt nåde²⁵⁾, for det er suverænt Gud, der handler og giver os syndernes forladelse og fuld retfærdighed ved og p.g.a. Jesus²⁶⁾.

Tr. syntes at have den opfattelse, at kun gennem dåben kan mennesket blive genfødt og indlemmet i den kristne menighed, men for CM var genfødslen ikke alene bundet til dåben. Den finder også sted i dåben, men genfødslen kan finde sted, hvor som helst Guds ord og evangelium om Kristus lyder²⁷⁾. Ikke dåben, men Kristus frelser. "Gud har ikke indstiftet Daaben for at faae den forherliget, men for at faae Christus forherliget"²⁸⁾.

I synet på, hvad der sker, når den døbte frafaldne bliver omvendt igen, havde CM og Tr. også divergerende opfattelser. CM anså nemlig ikke den frafaldne for stadig at være genfødt eller stadig at bære en livsspire i sig²⁹⁾. Derfor skal der heller ikke bare ved det faldne døbte menneskes omvendelse ske en udvikling af noget allerede tilstedeværende liv, men der må rent ud komme liv tilstede³⁰⁾. Dog står dåben og Guds nåde lige fast og forandres ikke ved den døbtes frafald³¹⁾, hvorfor den tilbagevendne heller ikke skal døbes på ny³²⁾.

Derfor blev dåben heller ikke for CM grænseskellet. Efter hans opfattelse er der kun to slags mennesker: 1. genfødte - troende og 2. ugenfødte - vantro³³⁾. Derimod må det siges, at der i Tr.'s opfattelse var en tre-delning her: 1. Udøbte - ugenfødte, 2. døbte - genfødte - frafaldne (denne gruppe var utænkelig for CM) eller 3. døbte - genfødte - troende.

Endvidere gjorde CM gældende, at det ikke kommer an på hvor ofte, men hvorledes dåben fremstilles i forkyndelsen, selv om han samtidig indrømmede, at han måske for sjældent talte om dåben³⁴⁾.

6. Trandberg-vækkelsen - en "johannes-virksomhed" i forhold til Møller?

Hvilken virkning havde så disse to mænds forskellige forkyndelse?

Fra LM's side anses Tr. i udbredt grad som den, der beredte marken for CM¹⁾. Tr. virkede åndelig opvågnen, men mange kørte fast i lovtrældom. Hans forkyndelse førte primært til vakte mennesker²⁾, men da CM kom med forkyndelsen om den frie nåde, da blev de vakte først virkelig frigjort³⁾.

Selv skulle Tr. have sagt, at han i de første år var en Johannes-røst, der råbte i ørkenen for at berede vej for Herren⁴⁾. Dette anerkendte han også senere, men han erklærede, at han dog havde været en Johannes-røst i nåden⁵⁾. Tr. havde selv den opfattelse, at vækkelsen var et værk, der førte til virkeligt åndeligt liv⁶⁾.

Selv om lyset og nådens og åndens fred var mere knap i opvækkelsestiden, så var der alligevel nok til salighed, mente Tr. På trods af, at måske adskillige sad fast i lovtrældom, så var det ikke tilfældet med alle. Tr.

henviste her til optagelsesspørgsmålene og pointerede, at det ikke var løgn og selvbedrag for alle de 1000 eller flere, der havde sagt ja til dem⁷.

Tr. anså ikke hans prædiken i den første tid for at være fuldkommen. Han indrømmede ensidighed, mangel og ufuldkommenhed, men dog var det et brugbart ord til disse tider. Mange døde vågnede op og fandt fred⁸). At der siden skete en forandring med visse mennesker, medgav Tr., men den var ikke så stor igen⁹). De fleste menighedsmedlemmer var frelst, selv om deres tro på mange punkter stadig var bundet til og afhængig af følelser. Der herskede uklarhed hos adskillige og en del sad fast i indgroede syndevaner.

I disse henseender er mange helt sikkert blevet løste ved det mere frigørende budskab, erkendte Tr.¹⁰).

Som tidligere anført, mente CM jo, at det var "noget forfærdeligt Tøi", han havde prædikeret før langfredag 1864. Da hans forkyndelse, som vi har set, på det tidspunkt næsten var identisk med Tr.'s, så må han altså have opfattet dennes forkyndelse på samme måde, d.v.s. som uevangelisk-luthersk forkyndelse¹¹). Dog anes en vis moderation i en udtalelse fra 1901. Her sagde han: "Det var visselig smaat bevendt med Kristi Evangelium for de ulykkelige og fortabte; men Gud kunne vist ikke faa os i Tale paa anden Maade"¹²). Altså anerkender CM Tr.'s forkyndelse som værende Guds tale, omend lidt evangelisk sparsom.

Jeg mener, det er rimeligt at konkludere således, som Nissen siger det efter, at han har givet udtryk for, at mange i vækkelsen var lovbundne: "Det betyder ikke, at vi vil frakende de mange, som blev omvendt, kristen-navnet. Der var sandelig blandt dem mange syndere, som ikke vidste af andet til liv og salighed end Jesus og hans nådesværk. Men alligevel var vel-signelsen. i Kristus alt for lidet kendt. Det hang sammen med en forkyndelse, som i for ringe grad malede Kristus for øje"¹³).

7. Sammenfatning og konklusion.

Det var ikke kun gennem deres mundtlige forkyndelse, at Tr. og CM øvede en stor indflydelse. Men også gennem skriftlige publikationer vandt deres kristendomsforståelse udbredelse, hvilket ikke mindst gjaldt CM.

Med relativ forskellig baggrund og ad forskellige veje, den ene gennem et akademisk uddannelsesforløb, den anden i udstrakt grad autodidakt, mødtes Tr. og CM både menneskeligt og åndeligt, og de blev to centrale skikkelser i den bornholmske vækkelse i 1860'erne. Deres allertidligste forkyndelse var næsten identisk, præget af en lovisk pukken på det åndelige livs frugter hos og i den troende, foruden en kraftig kritik af folkekirken og tilstandene i denne.

Men forholdsvis hurtigt kom de rosenianske toner ind i det forkyndelsesmæssige spektrum, hvilket fik afgørende betydning, først for CM og senere

også til en vis grad for Tr.

Efter denne rosenianske indflydelse proklamerede CM kraftigt den frie nåde, mens Tr. holdt fast ved det, man kunne kalde en nådesbetingelseslære. Desuden satte Tr. forsagelsen op som en forudsætning for omvendelsen, men for CM var forsagelsen en konsekvens af omvendelsen.

Med hensyn til retfærdiggørelseslæren blev Tr. og CM enten ført ud i gensidige misforståelser af en formmæssig divergerende opfattelse i spørgsmålet om verdensretfærdiggørelse, eller også var de virkelig sagligt uenige.

I deres kritik af folkekirken, dens præster og den manglende kirketugt, kunne Tr. og CM godt stå side om side, men på trods af deres fælles ideale kirkebegreb lagde Tr. i praksis større vægt på sakramenterne end CM.

Hvor Tr. understregede dåben, betonedes CM stærkere indholdet i dåben. Netop derfor, må vi vel sige, var dåben i sig selv ikke noget særligt for CM. Men det var Guds evangelium i dåben, der var det afgørende, hvorfor Guds ord også skilt fra dåben kunne genføde.

I betragtningen af virkningen af den forskellige forkyndelse må det være rimeligt, så langt som vi kan skønne, at konkludere, omend lidt unuanceret, at Tr.'s forkyndelse af nåde på visse betingelser ledte til en lovisk-præget kristendom, hvorimod CM's forkyndelse af en betingelsesfri nåde førte til en mere frigjort kristendomsforståelse.

Noter:

1. Indledning.

1.3. Kildebeskrivelse: 1)Kofod s.115;128)Kofod er nok den mest vægtige biografi om Tr., Men desværre er den tydelig tendentiøs i positiv retning overfor Tr. og hans kristendomsforståelse. Se f.eks. s.179-180;210;341-343; 349; og Ordets gr. s.21. Dog må den anses for at give korrekte oplysninger i sine direkte historiske opgivelser, da den bygger på et relativt omfattende kildestudium). 2)Kofod s.172. 3)Kofod s.177-178. 4)Kofod s.142 (her gengiver Kofod optagelsesspørgsmålene efter afskrift fra et frimenighedsmedlem samt "Dansk Kirketidende" 25/10-1863, og en sammenligning med det trykte hæfte viser en lille ændring); Kofod s.194(Kofod siger her direkte, at spørgsmålene er ændret). 5)Kofod s.234. 6)Kofod s.198;267. 7) Missionsv. 4-1978 s.6 sp.1; Kofod s.161. 8)Budskabet 1-1978 s.36. 9)Rasmussen s.82. 10)Neiiendam s.393(det kan måske synes mærkeligt, at jeg som sekundær litteratur bl.a. bruger Neiiendams 1. udgave af "Frikirker og Sekter" fra 1927, når der foreligger en 4. omarbejdet udgave fra 1958. Men da det anvendte afsnit om Luthersk Missionsforening forekommer mig noget "skrabet" i 4. udgave, har jeg valgt 1. udgave, som er mere detaljeret og omfattende, foruden at være underbygget med et ret udførligt noteapparat); Kofod s.189; Ordets gr. s.60. 11)Neiiendam s.393.

2. Biografi, åndelig baggrund og almindelig karakteristik af forkyndelsen.

2.1. Biografiske hovedlinier, åndelig baggrund og alm. karakteristik af forkyndelsen med henblik på Trandberg: 1)Kofod s.20; LM 1868-1918 s.2; Ordets gr. s.16; Neiiendam s.374. 2)Kofod s.23-24; Ordets gr. s.16. 3)Kofod s.25; Ordets gr. s.17. 4)Kofod s.54-55; LM 1868-1918 s.2; Ordets gr. s.17; Neiiendam s.375. 5)Kofod s.19. 6)Kofod s.27. 7)Kofod s.28. 8)Kofod s.30-31. 9)Kofod s.33-53; Ordets gr. s.17. 10)Kofod s.54. 11)Betragt. fra Amerika s.4. 12)Kofod s.56. 13)Kofod s.60-63; Ordets gr. s.17; Lindhardt s.103; Neiiendam s.376. 14)Kofod s.64; Ordets gr. s.17; Neiiendam s.374-375. 15)Bibel. Afhand. s.113; Kofod s.64; Ordets gr. s.17. 16)Betragt. fra Amerika s.4. 17)Betragt. fra Amerika s.4; Neiiendam s.375. 18)Vejledning s.63. 19)Kofod s.67; LM 1868-1919 s.2; Ordets gr. s.17-18; Neiiendam s.374-375. 20)Vejledning s.33; Kofod s.81. 21)Vejledning s.34; Kofod s.81. 22)Vejledning s.34; Betragt. fra Amerika s.5; Kofod s.16; LM 1868-1918 s.1. 23)Ordets gr. s.18. 24)LM 1868-1918 s.2. Kofod s.73;99;106;113; Ordets gr. s.17; Missionsv. 24-1978 s.4 sp.1. 25)Holt s.312; Lausten s.264. 26)Afskedspræd. s.6ff;15-16; Kofod s.90; Ordets gr. s.17-19. 27)Kofod s.86; Neiiendam s.375. 28)En Røst 2-1863 s.17-18; Et Forsvar s.24; Kofod s.87;92-93; Neiiendam s.376. 29)En Røst 12-1863 s.181. 30)Ordets gr. s.23; Lausten s.264. 31)Kofod s.85;98. 32)Ordinationsprædikenen findes, som allerede nævnt i "Et Forsvar og en Prædiken". En del af præd. er også gengivet i Kofod s.68ff. 33)Flere eks. kan ses hos Kofod, bl.a. s.103;110-111;137-138;144. Hele hans liv blev præget af den kritiske statskirkeholdning, jvf. kirkedannelsen. Selv om han senere meldte sig ind i folkekirken igen, vedblev han at være kritisk. 34)Kofod s.89; LM 1868-1918 s.2; Ordets gr. s.19; Neiiendam s.376. 35)Kofod s.94; Ordets gr. s.19. 36)Kofod s.95; LM 1868-1918 s.2; Ordets gr. s.19. 37)Kofod s.101; Neiiendam s.376. 38)Kofod s.105;108; Neiiendam s.376. 39)Kofod s.108-122; Ordets gr. s.19; Neiiendam s.376. 40)Kofod s.123-125; LM 1868-1918 s.4; Ordets gr. s.21; Neiiendam s.382. 41)Vejledning s.32; Kofod s.136; LM 1868-1918 s.4; Ordets gr. s.21; Neiiendam s.378. 42)Kofod s.141; Ordets gr. s.21; Neiiendam s.382-383. 43)Et Spørgsmaal s.1. 44)Ordlyden er den oprindelige og ikke den af Tr. ændrede og udgivne form. Spørgsmålene er gengivet efter Kofod s.142(se under kildebeskrivelsen), og de svarer nøje til Neiiendams gengivelse s.383. 45)LM 1868-1918 s.5-9; Ordets gr. s.19. 46)Neiiendam s.383. 47)Kofod s.192; LM 1868-1918 s.5-6; Ordets gr. s.22-27; Neiiendam s.384;386-388; Lausten s.265. 48)Tr. stod i en periode i et tæt samarbejde med Grunnet, og CM blev ordineret af Grunnet. Se Kofod s.121;157-158; Neiiendam s.377;384; Ordets gr. s.20-22; Opløsningen af frimenigheden: Kofod s.190. 49)Kofod s.191; Neiiendam s.387. 50)Kofod s.194. 51)Kofod s.222. 52)Kofod s.218-239. 53)Kofod s.240;267.

2.2. Biografiske hovedlinier, åndelig baggrund og alm. karakteristik af forkyndelsen med henblik på Chr. Møller: 54) Ordets gr. s.29; Missionsv. 21-1984 s.6 sp.1; Lausten s.264; Neiiendam s.382. 55) Budskabet 11-1901 s. 167; Ordets gr. s.30; Missionsv 21-1984 s.6 sp.1. 56) Ordets gr. s.30. 57) Budskabet 11-1901 s.167-168. 58) Missionsv. 21-1984 s.6 sp.2. 59) Ordets gr. s.30; Missionsv 21-1984 s.6 sp.2. 60) Ordets gr. s.31; Missionsv. 21-1984 s.6 sp.3. 61) Ordets gr. s.31; Missionsv. 24-1978 s.3 sp.2. 62) Budskabet 11-1901 s.168; LM 1868-1918 s.4; Neiiendam s.382; Ordets gr. s.23;31. 63) Se note 64; Ordets gr. s.31; Missionsv. 24-1978 s.4 sp.1. 64) En Røst 1863 s. 149-160;161-169;181-183 og 1864 s.8-11;17-20;33-35;49-64;65-78. 65) En Røst 1864 s. 76. 66) Neiiendam s.384; Ordets gr. s.32. 67) Budskabet 11-1901 s.168. 68) Neiiendam s.384; LM 1868-1918 s.5; Rasmussen s.81; Ordets gr. s.32; Missionsv. 21-1984 s.6 sp.4. 69) Budskabet 11-1901 s.168. 70) Ordets gr. s.36. 71) En Røst 11-1864 s.161. 72) Ordets gr. s.32-33. 73) Budskabet 1-1866 s.7-8. 74) LM 1868-1918 s.7; Neiiendam s.387; Ordets gr. s.33. 75) LM 1868-1918 s.8;14; Neiiendam s.388-389; Ordets gr. s.33; Rasmussen s. 81-82; Budskabet 11-1901; Missionsv. 21-1984 s.6 sp.4. 76) Neiiendam s.389-391. 77) Budskabet 1-1865 s.7. 78) Budskabet 1-1865 s.10. 79) Budskabet 1-1865 s.11. 80) Budskabet s.13. 81) Neiiendam s.384.

3. C. O. Rosenius' forkyndelse og dens betydning for Trandberg og Chr. Møller.

3.1. Hovedpunkter i Rosenius' forkyndelse: 1) Lodin s.340. 2) Ordets gr. s. 55-56. 3) Lodin s.341. 4) Missionsv. 13-1978 s.5 sp.3; Lodin s.343. 5) Neiiendam s.385-386. 6) Lodin s.342-343. 7) Neiiendam s.385-386; Lodin s.344; Ordets gr. s.55. 8) Lodin s.343. 9) Lodin s.344-345; Ordets gr. s.55. 10) Lodin s.346. 11) Ordets gr. s.55. 12) Neiiendam s.385-386. 13) Neiiendam s.392; Lodin s.347. 14) Lodin s.347-348. 15) Lodin s.353. 16) Rasmussen s.82.

3.2. Trandbergs og Chr. Møllers forhold til Rosenius og hans budskab: 17) Åbent S.-brev s.5. 18) Åbent S.-brev s.6. 19) Vejledning s.62; Til Betænk. s.24-25. 20) Vejledning s.63. 21) Til Betænk s.24-25. 22) Vejledning s.61-63. 23) Kamp for Fred. s.34. 24) Kamp for Fred s.16. 25) Vejledning s.62. 26) Vejledning s.63. 27) Neiiendam s.388. 28) Lov og Evangelium s.IV. 29) Lov og Evangelium s.III. 30) Budskabet 3-1868 s.47.

4. Antropologi og soteriologi.

4.1. Syndighed, tro og nåde: 1) Afskedsprædiken s.5-6. 2) Åbent S.-brev s.16; Et Spørgsmaal s.1. 3) Kamp for Fred s.30. 4) Åbent S.-brev s.7-9; Kamp for Fred. s.31; Et Spørgsmaal s.1. 5) Åbent S.-brev s.18. 6) Åbent S.-brev s.9-10;16. 7) Åbent S.-brev s.15;20;38. 8) Kamp for Fred s.30. 9) Åbent S.-brev s.18. 10) Åbent S.-brev s.15-16; Et Forsvar s.23; Et Spørgsmaal s.1-2. 11) Kamp for Fred s.25-26. 12) Kamp for Fred s.27. 13) Kamp for Fred s.26. 14) Kamp for Fred s.28. 15) Kamp for Fred s.28-29. 16) Se f.eks. Budskabet 3-

1866 s.34; 5-1866 s.67; 6-1866 s.93; 3-1869 s.40. 17)Budskabet 7-1866 s. 107-108. 20)Budskabet 3-1869 s.34-35. 21)Budskabet 7-1866 s.109. 22)Gjenmæle s.34; Budskabet 3-1869 s.37. 23)Gjenmæle s.36. 24)Anti-diabolos s.25. 25)Budskabet 5-1869 s.77. 26)Anti-diabolos s.7. 27)Anti-diabolos s.56.

4.2. Omvendelsesforståelsen: 28)Åbent S.-brev s.17. 29)En Røst 12-1863 s. 181; Åbent S.-brev s.17-18; Kamp for Fred s.29. 30)Kamp for Fred s.22-28. 31)Vejledning s.12. 32)Åbent S.-brev s.20. 33)Anti-diabolos s.31. 34)Budskabet 6-1866 s.82. 35)Gjenmæle s.42-43; Budskabet 5-1866 s.75; Budskabet 6-1866 s.82. 36)Anti-diabolos s.13. 37)Anti-diabolos s.14-15. 38)Anti-diabolos s.24;56. 39)Anti-diabolos s.26-27. 40)Anti-diabolos s.30.

4.3. Retfærdiggørelseslæren: 41)Åbent S.-brev s.18. 42)Afskedsprædiken s. 6; Åbent S.-brev s.19. 43)Kamp for Fred s.23. 44)Til Betænk. s.13. 45) Til Betænk. s.13. 46)Kamp for Fred s.22. 47)Til Betænk. s.12. 48)Kamp for Fred s.23; Til Betænk. s.12. 49)Til Betænk. s.12-13. 50)Budskabet 5-1869 s.72. 51)Budskabet 5-1869 s.76. 52)Gjenmæle s. 23-24. 53)Budskabet 5-1869 s.77. 54)Gjenmæle s.19. 55)Gjenmæle s.23. 56)Lodin s.342-343.

5. Kirke-, embeds- og sakramentsyn.

5.1. Kirke- og embedsforståelse: 1)Et Forsvar s.26. 2)Neiiendam s.374; Lausten s.264. 3)Et Forsvar s.8-9. 4)Et Forsvar s.17. 5)Et Forsvar s.20. 6)En Røst 4-1864 s.59. 7)Vejledning s.35. 8)Vejledning s.37-38. 9)Et Forsvar s.6. 10)Vejledning s.41. 11)Vejledning s.40. 12)Gjenmæle s.12-13. 13)Gjenmæle s.13. 14)Neiiendam s.401. 15)Gjenmæle s.11. 16)Ordets gr. s.58.

5.2. Dåbssyn: 17)Til Betænk. s.14. 18)Åbent S.-brev s.6; Kamp for Fred s. 20-22; Vejledning s.67. 19)Åbent S.-brev s.10. 20)Åbent S.-brev s.17. 21) Et Spørgsmaal s.2. 22)Kamp for Fred s.21. 23)Åbent S.-brev s.19. 24)Vejledning s.44. 25)Budskabet 3-1866 s.35. 26)Budskabet 3-1866 s.38-40;4-1866 s.51. 27)Budskabet 8-1866 s.125-126. 28)Budskabet 8-1866 s.127. 29)Budskabet 7-1866 s.106. 30)Budskabet 7-1866 s.108. 31)Budskabet 7-1866 s.102. 32) Budskabet 7-1866 s.105. 33)Budskabet 8-1866 s.114. 34)Budskabet 8-1866 s. 126.

6. Trandberg-vækkelsen - en "johannes-virksomhed" i forhold til Møller?

1)LM 1868-1918 s.2. 2)LM 1868-1918 s.3. 3)LM 1868-1918 s.5. 4)Kamp for Fred s.7. 5)Kamp for Fred s.14. 6)Til Betænk. s.24-25. 7)Kamp for Fred s. 15. 8)Til Betænk. s.20-21; Nytaars-hilsen s.3; Vejledning s.34;61; Bibel. Afhand. s.114; Betragt. fra Amerika s.5. 9)Til Betænk. s.32. 10)Til Betænk. s.23-24. 11)Budskabet 1-1866 s.7-8. 12)Budskabet 11-1901 s.168. 13)Nissen s.290-291.

EN ANALYSE OG SAMMENLIGNING AF P. C. TRANDBERGS OG CHR.
MØLLERS TIDLIGE FORKYNDELSE.

Litteraturliste.

Primær litteratur (kilder):

P. C. Trandberg:

Afskedsprædiken i Thjele og Vinge Menigheder paa 4 ^{de} Søndag efter Paaske den 6 ^{te} Mai 1860 (s. 3-17). Rønne 1861	15 sider
Et Forsvar og en Prædiken (alle sider). Rønne 1881 2. oplag (1. oplag 1863)	45 -
Nytaars-hilsen til den evangeliske-lutherske Frimenighed paa Bornholm (alle sider). Rønne 1866	4 -
Aabent Sendebrev til Udgiveren af "Budskab fra Naadens Rige" (s. 3-45). København 1866	43 -
Et Spørgsmaal angaaende tre Spørgsmaal (alle sider). Rønne 1868	3 -
Til Vejledning. Tre Taler i Anledning af Fratrædelsen af mit Embede som Valgmenighedspræst (alle sider). Rønne 1878	101 -
Kamp for Freden (s. 3-38). Kjøbenhavn 1879	36 -
Dette til Betænkning! (alle sider). Rønne 1882	25 -
Betragtninger og Meddelelser fra Amerika (s. 4-8). Chicago 1884	5 -
Bibelske Afhandlinger (s. 113-114). København 1901	2 -
<u>En Røst i Ørkenen:</u>	
Nr. 1 og 2, år 1863 (s. 15; 17-18). København 1863	3 -
Opvækkelse og Frimenighed (s. 149-160; 161-169; 181-183). København 1863	24 -
Opvækkelse og Frimenighed (fortsat) (s. 8-11; 17-20; 33-35; 49-64; 65-78). København 1864	41 -
Nr. 11, år 1864 (s. 161). København 1864	1 -

Budskab fra Naadens Rige:

Hvad er den egentlige Hensigt og Mening med dette Blad? (s. 1-5). Rønne 1865	4 sider
Stræber alvorlige efter at indgaae igjennem den snevre Port; thi Mange, siger jeg Eder, skulle søge at komme ind og skul- le ikke kunne! (s. 5-15). Rønne 1865	11 -
Svar på et Brev til Udgiveren (s. 96-100). Rønne 1865	5 -
Hvad skulle vi prædike? Hvad skulle vi høre? Hvorledes staae vore Sager? (s. 1-14; 17-32). Rønne 1866	30 -
Om Naademidlerne (s. 33-35). Rønne 1866	3 -
Daaben (s. 38-40; 42; 51; 61; 65-67; 75; 82-83; 93-94; 102-103; 105-110; 113-114; 122; 125-127). Rønne 1866	28 -
Rosenius er død (s. 47). Rønne 1868	1 -
Mod hvem er Gud naadig, og paa hvilken Grund er han det? (s. 1-14; 17-28). Rønne 1868	26 -
Om Guds Vrede (s. 33-48). Rønne 1869	16 -
Guds Retfærdighed, Verdens Retfærdighed og Retfærdig- gjørelse ved Troen (s. 65-78). Rønne 1869	14 -
Lidt fra nogle Møder (s. 167-168). Rønne 1901 -----	2 -
C. O. Rosenius: Hemmeligheder i Lov og Evangelium (s. 3-11). Rønne 1886 4. oplag	8 -
Udgivet af Luthersk Missionsforening: Et Gjenmæle (alle sider) Rønne 1870	43 -
Anti-Diabolos: Er Daabspagten Vejen til Himlen eller er Kristus (alle sider) København 1867	57 -

Sekundær litteratur:

Luthersk Missionsforening 1868-1918 (s. 1-14; 24-29; 38; 48-61; 70; 76; 86-87; 120-122; 133; 141; 147; 151). Rønne 1922	43 sider
K. M. Kofod: Den bornholmske vækkelsespræst P. C. Trandberg (s. 9-240; 267). København 1925	232 -
Michael Neiiendam: Frikirker og Sekter (s. 374-403). København 1927	30 -
Sven Lodin: C. O. Rosenius (s. 340-349; 353-354). Bergen 1959	12 -
Paul Holt: Kirkelig forening for den indre mission i Danmark gennem 100 år (s. 308-309; 312-313; 551-556; 707-709). København 1961	12 -
På Ordets grund. Luthersk Missionsforening 1868-1968 (s. 16-40; 55-61). Hillerød 1968	32 -
P. G. Lindhardt: Vækkelse og kirkelige retninger (s. 103). Århus 1978	1 -
Missionsvennen 1978 nr. 4 (s. 4-7). Hillerød 1978	4 -
Missionsvennen 1978 nr. 5 (s. 8-10). Hillerød 1978	3 -
Missionsvennen 1978 nr. 13 (s. 3-8). Hillerød 1978	6 -
Missionsvennen 1978 nr. 24 (s. 3-5). Hillerød 1978	3 -
N. O. Rasmussen: C. O. Rosenius. Guds udvalgte redskab (s. 81-82). Rønne 1979	2 -
H. E. Nissen: Luthersk Missionsforening og evangeliet Båndet nr. 8 (s. 288-295). Hillerød 1980	8 -
Martin Schwarz Lausten: Danmarks kirkehistorie (s. 264-266). København 1983	3 -
Missionsvennen 1984 nr. 21 (s. 6-7). Hillerød 1984	2 -
Budskabet 1985 nr. 1 (s. 34-38) Hillerød 1985	4 -